

TANULMÁNY

Deviancia, bűn, bűncselekmény, makrokriminalitás

✎ *Irk Ferenc tudományos tanácsadó, Országos Kriminológiai Intézet (Budapest)*

A világunk működésében megfigyelhető gyors átalakulási folyamatok indokolják, hogy időről időre felülvizsgáljunk látszólagosan evidensnek tűnő fogalmakat. Ilyenek olvashatók a cím első három szavában. A társadalmi és gazdasági életben bekövetkező változások ugyanakkor szükségessé teszik olyan területek bevonását is vizsgálódásunkba, amelyek korábban nem voltak annyira jelentősek, hogy figyelmünk középpontjába kerüljenek. Ezek közé tartozik a makrokriminalitás helye és szerepe a bűnözés rendszerében. Ennek kimunkálásában a kriminológusnak is jut szerep. A továbbiakban a most felsorolt fogalmak néhány jellemző vonását vázolom fel, és ezek főbb összefüggéseiket mutatom be.

I.

A deviancia és a bűn (fogalmi és elhatárolási kérdések)

Előjáróban megemlítem: ezt a hatalmas irodalmi apparátussal körülbástyázott tématerületet nem kívánom általános elemzés tárgyává tenni. Legfeljebb olyan szempontokra hívom fel a figyelmet, amelyek szűkebb témaválasztásunkhoz hasznosak lehetnek. Ezért mondandómat a jogi szempontból releváns devianciára összpontosítom.

Ahhoz, hogy valamely jelenségnek, tettnek a normalitáshoz és az abnormalitáshoz fűződő állapotát, helyzetét arányítani tudjuk, első lépésként arra a kérdésre kell választ kapnunk, hogy a szóban forgó jelenség, tett eltér-e a normálistól, s amennyiben igen, akkor vajon mennyire tér el attól. A társadalomtudományok ennek minőségbeli mérésére használják a deviancia kifejezést. Magyarországon *Andorka Rudolf, Buda Béla és Cseh-Szombathy László* az 1970-es években úttörő szerepre vállalkozott, amikor monografikus formában közreadta az ide vonatkozó legfontosabb ismereteket.¹ Az időzítés nem volt véletlen: ebben az időben kezdődött meg és az 1980-as években teljesedett ki Magyarországon a deviancia-kutatás, amit akkoriban – jó tartalmi „fordításban” – társadalmi beil-

leszkedési zavarok (TBZ) kutatásának nevezték. A rendszerváltást követően azonban ez a kutatási irányzat előbb elerőtlenedett, majd rövidesen – részint a tudományos életben a rendszerváltást követően bekövetkezett súlypont-eltolódások, részint a korábban meglehetősen bőséges állami pénzek megszűnése miatt – a feledés homályába merült. A deviancia szó is elvesztette korábbi, kizárólagosan negatív töltését. Egyetlen területen őrizte meg e kifejezés korábbi tartalmát: ez pedig épp a bűnözés,² ami pedig figyelmeztető jel lehet arra, hogy nem a probléma szűnt meg, hanem csupán annak kezelési módjában történt kedvezőnek nem feltétlenül nevezhető változás.

Ebből kiindulva nem felesleges *Frank Pearce* devianciaelmélettel foglalkozó néhány állítását idézni.³

Pearce előjáróban egyrészt azt hangsúlyozza, hogy a bűnözés csupán egyik szelete a devianciák sokféle formájának; másrészt azt, hogy a normális, akceptálható és az ettől eltérőnek tekintett deviáns viselkedés társadalomról társadalomra változik. Ebből következően a konformitás és a deviancia csupán viszonylagosan definiálható.⁴ *Edwin Lemert* munkássága nyomán⁵ arra a következtetésre jut, hogy a deviancia lényege egyes emberek radikalizmusában rejlik. Az e csoportba sorolható személyek jellemzője, hogy kívül vannak a társadalmon, mégpedig amiatt, mert céljaik és struk-

1 *Andorka Rudolf–Buda Béla–Cseh-Szombathy László*: A deviáns viselkedés szociológiája, Gondolat Kiadó, Budapest, 1974

2 Ld. erről még: *Rácz József*: Szabálykövet(el)ők és bajkeverők. Bevezetés a devianciák szociológiájába, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2001

3 Ld. *Pearce, Frank*: The Powerful. Marxism, Crime and Deviance, Pluto Press, London, 1976, 25–68.

4 *Pearce, Frank* (1976): i. m. 25.

turális pozícióik nem a mindennapi élet normális folyamatában gyökereznek. Az ilyen, strukturálisan marginalizált egyének nem képesek a többi embert bármiféle racionális módszerrel befolyásolni, marad számukra a propaganda, a manipuláció, a valóság elferdítése és más hasonlók.⁶

Figyelemre méltó az a pluralizálódási folyamat, amely az Amerikai Egyesült Államokban a 20. század második felében végbement. A *pluralista nézeteket képviselő szakemberek* szerint megjelentek a társadalomban olyan, jól körülhatárolható érdekkörök, amelyek döntő befolyást tudtak gyakorolni a törvényhozásra annak érdekében, hogy mely cselekmények és milyen feltételek mentén legyenek büntetendők, s melyek ne. E szakemberek körében alakult meg egy *radikális* nézeteket képviselő csoport, amelyik – a *konzervatív* pluralistákkal ellentétben – azt vallotta, hogy a társadalom különféle érdekek mentén rendeződő eltérő közösségekből áll. A közöttük lévő különbségek abból fakadnak, hogy ezeknek nem mindegyike hűz hasznát a rendszer effajta működéséből. A hatékony hatalom hiánya jellemzi a szegényeket, a feketéket, a kábítószereseket, a nőket, a fiatalokat, a homoszexuálisokat, ami azt jelenti, hogy ők a versenyképes szociális világ állandó vesztesei. Azok a szabályok, amelyek ezt a világot irányítják, nem az övéké.⁷ A 70-es években számos tengeren túli kutató bizonyította, hogy mind országos, mind helyi szinten, az üzleti életben kifejezetten e célra szerveződött csoportok hogyan használják a politikai manipulációt, veszik kézbe a médiát, és miként befolyásolják illegális módon a rendőrséget hegemon dominanciájuk megszerzésére és megőrzésére.⁸

Feltehető a kérdés: röviden összefoglalva akkor mit is értünk a deviancia kifejezés alatt? Válaszul álljon itt *Stevens Box* egyik könyvének frappáns alcíme: „Deviant behaviour as behaviour so labelled”.⁹ Nem közömbös természetesen, hogy ki a címkézés „elkövetője”. Merthogy maga a *deviancia azonos valamilyen normának a megszegésével*. Ennek megfelelően a deviáns viselkedés négy típusa különböztethető meg, amit a következő táblázat mutat.¹⁰

	Viselkedés	
	normakövető	normát sértő
deviánsként észlelt	tévesen minősített	nyíltan deviáns
nem deviánsként észlelt	konform	rejtve (titkosan) deviáns

Az évtizedekkel ezelőtt a deviáns viselkedés kategóriájába sorolt magatartásformák manapság a korábbinál szűkebb spektrumban értelmezhetők. A deviancia szó jelentése megkopott, mert túl széles körben terjedt el. Ez annak a szemléletnek az általánossá válását eredményezte, amelyik szerint deviánsnak lenni szabad (kivéve természetesen a diktatúrákban), sőt bizonyos körülmények között ez szinte elvárás, azonban továbbra is – ha nem is mindig éles – határvonal húzható a tiltott, a támogatott és a túrt viselkedésformák között. Hogy mikor melyikkel állunk szemben, az *egyrészt a társadalom, másrészt a viselkedés tanúsítója* közelebbi (elsősorban *kulturális*) *környezete, harmadrészt az egyén magatartását befolyásolni képes kényszerítő eszközök* (ezen belül jelesül a jog) eszköztárával felvértezett *hatalom által elfogadott értékrendtől függ*.

A deviancia megvalósításának ténye – éppúgy, mint annak alanya – alapvetően két irányból közelíthető meg. A címkézést végző személy, szervezet vagy elfogadja a deviánsnak tekintett szemléletet, tettet, az ilyen viselkedést felmutatót pedig befogadja (ezt nevezük inklúciónak), vagy ellenkezőleg: azt elutasítja, normálistól eltérőnek címkézi, tanúsítóját pedig kirekeszti (ezt nevezük exklúciónak).

Mindkét címkézésnek megvannak a maga szociokulturális hagyományai, ezért nem véletlen, hogy mind kisebb-nagyobb közösségenként, társadalmi (esetleg etnikai, vallási) csoportonként, mind országonként, mind ország-régióként, az említettekben belül és között, hasonlóságok és eltérések adódnak. Egy-egy országon belül is lehet különbség társadalmi többség-kisebbség között, szintűgy társadalmi csoportszintenként. De kölcsönösen deviánsnak tekinthetik egymást a hatalom nyertesei egyrésztől, vesztesei másrésztől.

A szakirodalomban – különösen a kockázat-társadalom kérdéseivel foglalkozó szakember részéről – időnként előfordul a *rizikó normalizálása* fogalom, illetve kifejtésre kerül ennek tartalma. Ez a gondolat kísérlet azért nem megvetendő, mert a rizikókezelés és rizikóuralás a posztmodern társadalomban olyan döntéseket és cselekvéseket igényel, amelyre korábban nem volt szükség, ezért első megközelítésben abnormálisnak, azaz deviánsnak is tekinthetők. Annak tudomásul vételével azonban, hogy a társadalmi változások egy bizonyos mértékén túl elképzelhető olyan kockázatok kényszerű-szükségyszerű vállalása is, amik veszteséggel, károkozással is járnak, indokolttá válhat a kockázatok egy részét a deviáns körből az elfogadottba áttenni, azaz normálisnak tekinteni, röviden: normalizálni.

5 Lemert, Edwin: *Social Pathology*, New York McGraw-Hill 1951, 177.

6 Uo. 31.

7 Uo. 41–42.

8 Pearce idézi e kor egyik legismertebb dokumentumát. Ld. *Hayes, Edward*: *Power Structure and Urban Policy: Who Rules in Oakland?* McGraw-Hill, New York, 1972, 190–194. Vö. *Pearce, Frank*: i. m. 43–45.

9 *Box, Steven*: *Deviance, Reality and Society*, Holt, Rinehart and Winston, 1981, 11.

10 Vö. *Box, Steven (1981)*: i. m. 13.; *Pollner, Melvin*: *Sociological and common sense models of the labelling process*. In: *Turner, Roy (Ed.)*: *Ethnomethodology: selected readings*. Penguin, Harmondsworth, 1974, 27–40. (29.)

II. Bűn és bűncselekmény

Közhely, hogy bűn és bűncselekmény egymáshoz képest nem szinonim fogalmak. Az előbbi morális tartalmat hordoz, az utóbbi az előbbinek – halmazelméleti megközelítésből interpretálva – egyrészt leszűkített, másrészt jogszabályi formát öltött változata. Ez utóbbi magán viseli annak a társadalmi környezetnek a lenyomatát, amelyben a korlátozó értelmezés megvalósul, s aminek realizálódása az adott, földrajzilag lehatárolt területen uralmat gyakorló hatalmi elit írásba foglalt döntésének következménye.

1. Labeling-megközelítés

A nyugati világban az 1968-as diáklázadásokat követően, a Vörös Brigádok számos európai országbeli megerősödésével egyidőben, a *szociológiai alapokra építkező kriminológiának új irányzata* alakult ki. Erre az elméletre (az ún. *labeling theory*-ra) egy idő után a *labeling approach* (vagy más szavakkal: a címkéző megközelítés) kifejezést aggatták, s ez alatt futotta be az e szemléletmódot tükröző kriminológiai irányzat az 1970-es évek nagy lendületű kezdetétől számítható mintegy másfél évtizedes pályáját mindaddig, amíg az 1980-as évek vége felé szép csöndben a feledés homályába merült. Hatása azonban ennél sokkal tovább tartott, s a társadalmi összefüggésekre koncentrááló kriminálszociológia művelői lényegében átalakították a teljes kriminológiai gondolkodást. Legalábbis azokban az országokban, régiókban, ahol nem tekinthető eleve elrendelt dogmának az, hogy a kriminológia csak azokkal a devianciákkal foglalkozik (s jobb esetben is legfeljebb ezek határterületeire merészkedik), amelyeket az aktuális hatalom bűncselekményként rendel kodifikálni.

A címkéző elmélet képviselői – akik Európában elsősorban az akkori Németországi Szövetségi Köztársaság szociológusai közül kerültek ki – Egyesült Álla-

mokbeli társaikhoz¹¹ hasonlóan – *egyrészt* azt firtatták, hogy a deviáns jelenségek csoportjába tartozó tettek és azok megvalósítói milyen szelekciós folyamatok és eljárások folyamán kerülnek az igazságügyi apparátusok (főként rendőrség, ügyészség, de részben a bíróság) figyelmének centrumába. *Másrészt* annak a társadalmi-uralmi mechanizmusnak a rendszerét kívánták részletesen megismerni, amelyik egyik tettet (esetünkben: negatív előjellel, tehát) elítélendőnek címkézi, a másikat pedig e nélkül veszi tudomásul, s ezáltal elfogadja, vagy ha nem is preferálja, de következmények nélkül eltűri. Természetesen e közben vizsgálták az elkövetői és/vagy a sértetti csoportba kerülő célszemélyek kiválogatási technikáját csakúgy, mint a büntetések kiszabásának mechanizmusát.¹²

Bár az iskola képviselői sohasem tagadták, hogy álláspontjukra jelentős befolyást gyakorolt a klasszikus marxizmus számos tantétele, azonban ők saját magukat – legalábbis a külvilág előtt – nem tartották marxistának. A volt szocialista országokban is akkortájt nagy figyelemmel kísérték tevékenységüket, s a hozzáértő szakemberek számára világos volt, hogy ez a fajta irányzat felfogásában nem állhat meg a „birodalmi” határoknál. Épp emiatt a „hivatalos vonal” képviselői nem győzték hangoztatni, hogy az alapvető társadalmi változásokat követelő társadalomkritikus véleményük legfeljebb „marxizáló”, de nem marxista.

Melyek voltak ennek az irányzatnak a *hagyományos szemlélettel leginkább szembeszálló gondolatai*? Ez tömören megismerhető *Wolfgang Stangl* előadásából, amit 1983 szeptemberében Bécsben tartott a Nemzetközi Kriminológiai Kongresszuson.¹³ Állításai közül a következőket emelem ki:

– Az a jogtudomány, amelyik az egyes ember bűnösségét úgy keresi, hogy eközben annak társadalmiságát ignorálja, szimbiózisban él a tettes-centrikus kriminológiával.¹⁴

– A kizárólag jogi értelemben vett bűncselekmény-fogalom a kriminológia számára tabunak minősítette a jogrendszert, és egyúttal blokkolta annak lehetőségét, hogy a büntetőjog által körbehatárolt „bűnözés” kutatási területét saját belátása szerint fogalmazza

11 Ebben a körben főként a Taylor–Walton–Young trióról szokás megemlékezni. Ld. *Taylor, Ian–Walton, Paul–Young, Jock*: The New Criminology: For a Social Theory of Deviance (International Library of Sociology), Routledge, 1973; *Taylor, Ian–Walton, Paul–Young, Jock*: Critical Criminology, Routledge & Kegan Paul, London, 1975.

12 Ld. erről bővebben *Sack, Fritz*: Definition von Kriminalität als politisches Handeln: der labeling approach, *Kriminologisches Journal*, 1/1972, 3–31.; *Opp, Karl-Dieter*: Die „alte” und die „neue” Kriminalsoziologie. Eine kritische analyse einiger Thesen des labeling approaches, *Kriminologisches Journal*, 1/1972, 32–52.; *Blankenburg, Erhard*: Karl Marx und der „Labeling” Ansatz, *Kriminologisches Journal*, 4/1974, 313–319.; *Keckeisen, Wolfgang*: Die gesellschaftliche Definition abweichenden Verhaltens. Perspektiven und Grenzen des labeling approach, *Juventa, München*, 1974; *Blankenburg, Erhard & Treiber, Hubert*: Der politische Prozess von kriminellem Verhalten, *Kriminologisches Journal*, 4/1975, 252–262.; *Haferkamp, Hans & Lautmann, Rüdiger*: Zur Genese kriminalisierender Normen, *Kriminologisches Journal*, 4/1975, 241–251.; *Sack, Fritz*: Anmerkungen über die Kontrolle staatlichen Handelns, *Kriminologisches Journal*, 4/1982, 241–253.; *Quensel, Stephan*: Kriminologische Forschung: Für wen? Oder: die Grenze einer rationalen Kriminalpolitik, *Kriminologisches Journal*, 3/1984, 201–218.; *Stangl, Wolfgang*: Kriminologie als Apologie der Macht. Über Traditionen der Kriminologie am Beispiel Österreichs, *Kriminologisches Journal*, 4/1984, 287–300.; *Schumann, Karl F.*: Labeling approach and Abolitionismus, *Kriminologisches Journal*, 1/1985, 19–28.; *Steinert, Heinz*: Zur Aktualität der Etikettierungs-Theorie, *Kriminologisches Journal*, 1/1985, 29–43.; *Wagner, Karl*: Das Potential des labeling-approach – Versuch einer programmatischen Neueinschätzung, *Kriminologisches Journal*, 4/1985, 267–289. Mintegy az iskola hatyűdalaként kezelhetjük a már idézett amerikai szerzőtrió másfél évtized után ismét megszólaló egyik tagjának írását: *Young, Jock*: Radikale Kriminologie in Großbritannien: Die Entfaltung eines konkurrierenden Paradigmas, *Kriminologisches Journal*, 4/1988, 247–264.

13 Írásos változatát *Stangl, Wolfgang* (1984): i. m.

14 Uo. 193.

meg. Ennek következtében a legfontosabb kérdések kívül rekedtek a kriminológia érdeklődési körén, következőképp maga a bűnözés ténye eljelentéktelenedett. Megválaszolatlanul maradtak mind azok a kérdések, amelyek a bűnözést kiváltották, mind azok a folyamatok, amelyek a normákat és a viselkedésformákat bűncselekményként definiálták.

– Amennyiben a büntetőjogi fogalmakat továbbra is a jelenlegivel megegyező módon akceptálva tesszük a kriminológia vizsgálódási tárgyaivá, úgy ezzel azt állítjuk, hogy a normasértést a mindenkori császárok, vezérek vagy éppenséggel a nép nevében lehet kimondani.¹⁵

– A nyugat-európai országokban a tapasztalatok szerint a hatalom által definiált deviancia tényét a kriminológusok nem fogadják el kritikátlanul.¹⁶

A most ismertetett alapokra építkeztek az ún. *kritikai kriminológiát* (*critical criminology*) művelők körébe sorolt tudósok. Ők abból indultak ki, hogy a különféle, egymással is korporatív kapcsolatban működő szervezetek történelmileg beépültek az államszervezetekbe, illetve a kormányzatok működésébe. Ebből a felismerésből bontakozott ki a *radikális* vagy más néven *kritikai kriminológia és viktimológia*, aminek tárgya az államilag szervezett ártalom és erkölcstelenség.¹⁷

Az előbbi gondolatsorra rímél a *hatalom kriminológiájának definíciója*. Az ezzel összefüggő rövid eszmefuttatásra azért van szükség, mert így talán megérthető, hogy miért szorult mindmáig háttérbe a kriminológusok többségének gondolkodásában, és emiatt természetesen a kriminológiai kutatásokban is a makrokriminológiai megközelítés.

Álláspontom szerint a hatalom kriminológiájának legfőbb jellemzője, hogy a prioriként elfogadja, miszerint vizsgálódási területének fókuszában azok a cselekmények állnak, amelyek elkövetését a mindenkori büntetőtvények szankcióval fenyegetik.

A kriminológia természetesen nem függetlenítheti magát a mindenkori jogalkotástól. Különösen nem a mikrokriminológia, amelyik a konkrét deviancia megvalósítójának tettét elemzi. Azonban e körben is hiba, ha a kriminológus megreked a büntetőjogi szabályok keretei között, és azokat a kriminológia számára feltétlen érvénnyel elfogadja. Elsődleges szempont a társadalmi veszélyesség megléte, továbbá annak mértéke. Ebben az esetben a veszélyesség terjedelme jellemzően szűk, térben és időben kevés embert veszé-

lyeztet vagy okoz számára sérelmet. A kriminológusnak vizsgálnia illik, hogy a kriminalizáció és méginkább a dekriminálizáció lehetőségei nem nyíltak-e meg a tett társadalmi veszélyességére tekintettel.

A makrokriminológia ezektől a korlátoktól el kell hogy távolodjon. Bár esetében is irányadó szempont lehet, hogy valamely tettet büntetés fenyeget-e, s ha igen, milyen körben, azonban a legfőbb orientációs támpont a társadalmi veszélyesség tér- és időbeli terjedelme. A makrokriminalitást az jellemzi, hogy az embereknek nagy körét éri vagy érheti súlyos sérelem.

2. A társadalmi veszélyességről¹⁸

A kriminalitás valamennyi fajtája beilleszthető egy dialektikus rendszerbe. Ennek „független változója” a társadalmi veszélyesség. A társadalmi veszélyesség (ami kriminológiai alapfogalom és összekötő kapocs a kriminológia és a büntetőjog között) léte, nagysága, irányultsága (kit és kinek az érdekében sért vagy veszélyeztet) alapismérv ahhoz, hogy egy tett kriminalizálható-e vagy sem. Ennek vannak objektív és szubjektív (tartalmi) elemei. Vizsgálódás tárgyát képezheti annak eldöntése, hogy mely megközelítésben, mitől objektív, és melyik oldalról nézvést miként szubjektív.

Az elhatárolás akkor a legegyszerűbb, ha azt vizsgáljuk: ki és milyen szempontok alapján dönt valamely tett társadalomra veszélyességének meglétéről vagy hiányáról. A legfőbb nehézséget az objektív szempont érvényre juttatása jelenti. Ez ugyanis gyakran nem prognosztizálható előre, bizonyossággal pedig csak valamely tett megvalósítását követően állapítható meg, ami a tudományos-műszaki fejlődés előrehaladtával további komplikációval párosul. Merthogy egyre gyakrabban fordul elő olyan eset, amikor valamely emberi tettnek a káros következményei olykor nem percekben, hetekben vagy hónapokban, hanem években, évtizedekben, sőt évszázadokban mérhetőek csupán. Amikor valaki egy tárgyat eltulajdonít, vagy valaki életét kioltja, a kár (többnyire!) nyomban kézzelfoghatóvá válik. Akkor azonban, amikor egy bonyolult és csak tökéletlenül modellezhető, netán (gyakran!) korábban ismeretlen, a következményeket tekintve sok bizonytalan és ismeretlen kimenetellel járó technológia alkalmazására kerül sor, a társadalmi

15 Uo. 294.

16 Uo. 298.

17 *Quinney, Richard*: Who is the victim? *Criminology*, 3/1972, 314–323.; *Friedrichs, David O.*: Victimology: A consideration of the radical critique, *Crime and Delinquency*, 1983, 283–294.; *Kauzlarich, David*: A criminology of the nuclear state. *Humanity and Society*, 1995, 37–57.; *Friedrichs, David O.*: Trusted Criminals: White Collar Crime in Contemporary Society. *Wadsworth, New York*, 1996. Idézi *Kauzlarich, David–Matthews, Rick A.–Miller, William J.*: Toward a Victimology of State Crime. *Critical Criminology*, 2001, 173–194. További történeti-irodalmi ismertetést a kutatási irányok változásáról lásd uo.

18 Az ehelyütt csak röviden bemutatott fogalomról, a körülötte immár két évtizede Magyarországon zajló polémiairól részletesen ld. többek között *Irk Ferenc*: A gondatlan bűncselekmények újrakodifikálásának elméletéhez, *Jogtudományi Közöny*, 2002/3, 117–124.; *Földesi Tamás*: Mi jár a bűnért a jogban? *Belügyi Szemle*, 2011/9, 16–40., (különösen 17. és 21–23.); *Irk Ferenc*: A kriminológia prioritásai ma – holnap. In: *Hautzinger Zoltán–Verhócski János (szerk.)*: Sodorvonalon. Tanulmányok Virányi Gergely 60. születésnapja tiszteletére. *Magyar Rendészettudományi Társaság Határrendészeti Tagozat, Budapest*, 2012, 95–109., valamint az ott idézett és felhasznált irodalmat.

veszélyesség a tevékenységgel gyakorta nem kötődik szorosan össze, sőt még csak fel sem merül ennek lehetősége. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a tevékenység jellemzői között nem szerepel a lehetséges kárkövetkezmény, azaz magának a kockázat lehetőségének észlelése vagy észlelhetősége hiányzik. Ilyenkor nem arról van tehát szó, hogy valaki tudatosan kockázatot vállal, de a negatív kimenetel lehetőségét alacsonynak (és emiatt társadalmi szempontból elviselhetőnek) véli, hanem arról, hogy maga kockázat, mint lehetőség nem éri el a tudati szintet. Az atomerőművekben visszatérően bekövetkező – s ma már állíthatjuk: egy-egy ország gazdasági és tudományos potenciáljától aligha függő – és egyes esetekben súlyos, ráadásul be nem látható következményekkel járó, s kontrollálhatatlannak tűnő működési zavarok szolgálhatnak az elmondottakhoz példaként.

Az előbbtől gyökeresen különbözik az az állapot, amikor a lehetőség már felmerül, azonban vagy annak veszélyessége, vagy bekövetkezésének valószínűsége kerül a tett megvalósítója számára a támogatható vagy a tűrhető tartományba. Ide (is, és az előbbi körbe is) sorolhatók a természeti környezet és az élővilág károsításával járó termelő tevékenységek.

Egy következő esettel állunk szemben akkor, amikor a kár vagy veszély megítélésében (pl. morális-kulturális okokból) eltérés mutatkozik egyrészt a tényleges vagy potenciális viktimizáló (és esetleg a vele azonosuló és emiatt támogatását élvező környezeti közössége, sőt esetleg az őt körülvevő kulturális közösség, régió), másrészt a veszély tényleges vagy potenciális elszennedője között. A globális méretekben működő vállalatok profitéhes felsővezetői ezt kihasználva telepítik termelő tevékenységüket az ún. harmadik világ szegény államaiba, elfogadva azt, hogy ott olyan munkakörülményeket tudnak elfogadtatni, és olyan bérszponyokat képesek kiereszkölni, amire az „anyaországban” (ha egyáltalán van ilyen) nem volna lehetőségük.¹⁹

Az imént mondottak ismeretében érthető meg, hogy a különféle hatalmi góccok (centrumok) erővonalai mentén miért antagonisztikus olykor az ellentét, s milyen hozzájárulások szükségesek ahhoz, hogy a merev szembenállás feloldható legyen. Be kell látnunk, hogy például kizárólag területi alapon, az uralkodó normától való eltérést nem lehet a normaszegés tényére, a jogszabályban deklarált elvárásokkal való akaratos szembeszegülésre redukálni. Érték- és érdekrendszerek ütköznek egymással, ennek mentén derül ki, hogy a küzdelemben melyik válik dominánssá. Ez dialektikus folyamat, ami azt jelenti, hogy a

megegyesedést, felülkerekedést a hanyatló szakasz követi, majd az új (vagy korábban átmenetileg vesztes) érték- és érdekrendszerek erősödése, esetleg felülkerekedése.

Végezetül még egy, a témánk szempontjából nem elhanyagolható változásra hívom fel a figyelmet. Nevezetesen arra, hogy az osztálytársadalmakban, a globalizált kockázat-társadalmi viszonyokhoz képest, alapvetően más volt a hatalom természete, szerkezete, kiterjedése. Nem volt jellemző az, ami ma tipikus, nevezetesen hogy akárcsak egyetlen, valamely területi alapon működő közigazgatási rendszernek meg nem felelő, oda be nem illeszkedő, de még csak be sem integrálható, annak játékszabályait nemhogy figyelembe nem vevő, de azok iránt a legcsekélyebb érdeklődést sem mutató magánszervezet – globális méretekben – a formális hatalom gazdasági és politikai-köz hatalmi erejével nem csak versenyre kelni képes, de reális eséllyel azon felül is tud kerekedni.²⁰

Lehet, hogy a korábbi hatalmi összecsapásoktól eltérő felállásban, a huszadik század végén mégis megkezdődött a harmadik világháború?

3. A makrokriminalitásról

A társadalomra veszélyes cselekmények köre a globalizálódás folyamánként a rizikótársadalom körülményei között jelentős átstrukturálódáson ment keresztül. A korábbi időszakhoz képest (mint pl. a huszadik század első fele) olyan tettek kerültek – következményeikkel együtt – az érdeklődés középpontjába, amelyeket korábban nem ismertünk. Az atomhatalmak kölcsönös fenyegetései irányították rá elsőként a világ figyelmét arra, hogy valami egészen új veszélyzóna közelébe ért az emberiség. Ezt egészítette ki a környezeti károk és más hosszú távon kockázatot jelentő veszélyforrások tömkelege. Az elmúlt fél évszázad tapasztalatai alapján ma már be kell látni, hogy ezekkel a potenciális és tényleges károkozásokkal a társadalmak hagyományos normakikényszerítő apparátusa nem sokat tud kezdeni. Főleg akkor nem, ha még olyan kodifikált norma sincs, aminek betartását számon lehetne kérni. A társadalmi veszélyesség új dimenzióinak feltárására lehet alkalmas a makrokriminológiai megközelítés.

A fogalomalkotás megkezdése előtt kísérletet tettem arra, hogy a Google-keresőmotor segítségével forrásmunkákra leljek. Legnagyobb meglepetésemre sem a „makrokriminalitás”, sem a „makrobűnözés” szóra egyetlen válasz sem érkezett.²¹ Ebből arra a következ-

19 Ennek a széles körben, az ún. fejlett világ által elfogadott gyakorlatnak a morális-etikai dimenziója sem hagyható figyelmen kívül, aminek bemutatása azonban már meghaladná e dolgozat kereteit.

20 Az előző bekezdések olvastán esetleg az a benyomás keletkezhetett az olvasóban, hogy ezek a problémák a büntetőjognak a távoli veszély – negligencia dimenzióiban a korábbi szakirodalmi alapokból kiindulva egyszerűen megoldható (tehát valójában álproblémáról szól a fejtegetés). A globális megközelítés megvilágításában érzékelhető, hogy nem egészen ilyen egyszerű a válasz.

21 Utolsó keresés időpontja: 2013. október 30.

tetésre kellett jutnom, hogy a honi szakirodalom nem vette át sem az angol *macrocriminality*, sem a német *Makrokriminalität* kifejezést, tehát ez a fogalom – elmentésben a széles körben elterjedt angolszász megfelelőjével – mifelénk még nem honosodott meg.²² Pontosítva előző állításomat: magyar nyelven egyedül Eörsi István honlapján található tanulmányában fordul elő a makrobűnözés szó, mégpedig a népiertás vonatkozásában, tehát nemzetközi egybevetésben tartalmilag pontosan.²³

Saját *definíciós* ajánlatom a következő: a *makrokriminalitás fogalma* fogja át azokat a cselekményeket, amelyek esetében az alábbi kritériumok (állítások) közül egy vagy több igaz:

Olyan, már bekövetkezett károkozásokat eredményező, vagy a tudomány aktuális állása szerint kárkövetkezményeket valószínűsítő cselekmények, amelyek

- földrajzi térben, időben, az érintett személyek számának tekintetében, a károkozások mértékében nagy kiterjedésűek, továbbá amelyek
- elkerülhetők, vagy ha nem: következményeikben csökkenthetők, és amelyek
- emberi cselekvésre vagy mulasztásra vezethetők vissza.

Következmény: a tömeges károkozás megvalósulása, vagy annak távoli és/vagy közvetlen veszélye.

A kártevés és a következmény viszonyát tekintve vannak

- amelyek mellékterméke a tömeges károkozás,
- amelyek célja a károkozás,
- amelyek célja a haszonszerzés, de az e cél érdekében tevékenykedők a károkozást lehetőség szerint el akarják kerülni,
- amelyek célja a haszonszerzés, de ennek folyamatában a károkozás elkerülése nem cél, s a tevékenykedőknek ez nem is áll érdekükben.

A meghatározás kiegészítéséhez illeszthető információ, hogy általánosságban a nagyléptékű skálákkal gyakran a társadalom egészét vizsgáló kutatásokat soroljuk a makro-elméletek körébe. Ezek az elméletek társadalmi struktúrákra összpontosítják figyelmüket és azt vizsgálják, hogy ezek a struktúrák milyen hatással vannak az emberei viselkedésre. Az előbbiekkal elmentésben a mikro-elméletek egyéni szinten próbálják megmagyarázni a bűnözés és a bűnelkövetés okait.

A makro-elméletek gyakran valamely társadalmi csoport jellemzőinek általánosításából származtathatók. Példaként említhető egy olyan kutatás, aminek célja annak megállapítása, hogy egyik városban miért alacsonyabb a bűnözés, mint a vele szomszédos má-

sikban. A mikro-elméletek az okok feltárása során a makróknál nagyobb részletességre és az előbbieknél inkább pozitív eredményre törekszenek. Így például a mikro-elméletek foglalkoznak azzal, hogy egyes emberek miért követnek el bűncselekményeket, s mások miért nem.²⁴

A kriminológusok – akkor is, ha ezt nem hangsúlyozzák – hagyományosan mind a mikro- mind a makro-elméleteket alkalmazzák, amikor a bűncselekmények és a bűncselekményekkel kapcsolatba kerülő személyek viselkedését analizálják.²⁵ A makrokriminalitás körében mozgó elemzések azonban részben függetlenek kell, hogy legyenek egyes országok kodifikációjától, részben túl kell, hogy terjeszkedjenek azokon. Ez természetesen elméletileg együtt jár a minden tudományt fenyegető parttalanság lehetőségével. Ebben a társadalmi veszélyesség tartalmi elemeinek pontosítása szab korlátot. Az még „a jövő zenéje”, hogy ezzel a szemlélettel mit tud kezdeni a kriminológiával szoros kapcsolatban álló büntető- és más adminisztratív jog, amelyik mai állapotában nyilvánvalóan képtelen megbirkózni új (bár „az ajtón” már mintegy fél évszázada kopogtató) feladatával.

III. Összegezés

A tanulmány arra kívánt rámutatni, hogy a 21. század társadalmi – és az e folyamatok következményeként fellépő természeti – jelenségei gyökeresen forgatták fel a *társadalmi veszélyesség* (többek által a rendszerváltást követően posztkommunistának minősített, s mint ilyen, a jog környezetéből száműzendőnek tartott definíció) tartalmát.

Magam nem kívánok abban állást foglalni, hogy e fogalom feltétlenül része kell-e hogy legyen a büntető anyagi jog kelléktárának. Úgy tűnik, hogy az új Btk. kodifikátorai között többségben lehettek azok, akik – ebből a szempontból – az 1960-as évektől töretlen jogalkotás folytonosságában látták a stabil jogalkalmazás garanciáját. Amit ehelyütt is hangsúlyozni szeretnék, a következő. Akár jogszabály részének tekintjük ezt a fogalmat, akár nem, *kriminálszociológiai nézőpontból mellőzhetően*, mert iránytű, aminek segítségével el lehet dönteni valamely deviáns tett jogi megítélését, elmarasztaló döntés esetén annak súlyát. Talán sikerült érzékeltetnem, hogy a makrokriminalitás, az e körbe sorolandó bűncselekmények súlyának helyes megíté-

22 Az angol szóra 151 ezer, a németre 2240, s a „Makrokriminalität definition”-ra is 971 találat érkezett.

23 Eörsi István Reinhard Merkelt idézi: „E század iszonyata nemcsak az államok egymás ellen irányuló tombolásában csúcsosodott ki, hanem a befelé irányuló állami makrobűnözés legkülönbözőbb változataiban is.” (*Die Zeit*, 1999. május 12.) Lásd Eörsi István: A gondolkodás nyomorúsága. www.eorsilaszlo.hu/eorsilaszlo.hu/ei/eicikk/1606.doc

24 <http://wilbury4.hubpages.com/hub/Criminology-course>

25 <http://www.oppapers.com/essays/Task-One-How-Would-You/934810>. Bővebben ld. még Shoham, Shlomo Giora: Micro-Macro Criminology, *International Journal of Comparative Sociology*, 2001.

lése e fogalmi „mankó” nélkül hosszú távon is definiálhatatlan. Az ide sorolható deviancia általam bemutatott része ma még jórészt fehér folt mind a kriminológia, mind a büntetőjog számára. Ebből pedig az is következik, hogy a társadalmi veszélyesség mennyiségének és minőségének pontosítása nélkül krimináljogi megközelítésből kiindulva is kezelhetetlen marad.

Napjainkban azonban még ott tartunk, hogy a büntetőjog a makrokriminalitás körébe tartozó bűncselekmények kezelése során a könnyebb ellenállás felé veszi az útját. Ezért próbálja kriminalizálni a szervezett bűnözést, sok államban emiatt áll ki változatlanul a kábítószer-élvezet vagy az illegális migráció büntendővé nyilvánítása mellett. Korszerűnek azonban csak akkor nevezhetnénk jogalkotásunkat, ha figyelmét mindinkább a globális méretekben a lakosság széles körét ténylegesen vagy potenciálisan viktimizáló jelenségekre összpontosítaná.

Nem kétséges egyrészt az, hogy a büntetőkódexekre politikusok nyomják rá a kötelező érvényűség pecsétjét, másrészt, hogy a politikusok a „nép gyermekei”,

akik mind az úgynevezett demokratikus, mind az úgynevezett diktatórikus államokban (államok közösségében), mind a kettő közötti átmenetet képező országokban népszerűek akarnak lenni. Ennek egyik eszköze az a törvényalkotói törekvés, hogy az emberek „érzésvilága” minél inkább visszatükröződjék a jogalkotásban és a jogalkalmazásban. Arra csak a leginkább civilizált országok (országcsoportok, régiók) politikusai veszik a bátorságot, hogy felismerve a makrokriminalitás körébe sorolható tettek társadalomba beágyazott okait, szembemenjenek az emberekben mélyen rögzült érzelmekkel, hitekkel (amik gyakran a bulvármédia által felerősített tévhitek), indulatokkal, és a büntetőjogot – mint azt számos nagytekintélyű elődünk mindig is hangsúlyozta – valóban csak ultima ratioként, a társadalmi szempontból súlyos mértékben veszélyes tetteknek más eszközökkel már nem kezelhető körére korlátozzák. Ez utóbbit tekinthetjük a populista törvényalkotói és jogalkalmazói nézetek jelenkori meghaladásának. A világ – és benne Európa – jó része ettől még messze, sőt egyes helyeken egyre távolabb áll.